
A N N A L E S
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN-POLONIA

VOL. XL, 1

SECTIO I

2015

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

KRZYSZTOF POLIT

Wielki, lecz ciągle mało znany

M. Nogueroles Jové, *Fernando Savater: Biografía intelectual de un “juven filósofo”*, Endymion, Madryt 2013, ss. 464.

Marta Nogueroles Jové, absolwentka Universidad de Barcelona i Universidad Autónoma w Madrycie, jest profesorem w Departamencie Antropologii Społecznej i Hiszpańskiej Myśli Filozoficznej Wydziału Filozofii i Literatury Universidad Autónoma. W niniejszej recenzji pragnę przedstawić najnowszą jej książkę, w której autorka podjęła się zadania omówienia dorobku i działalności intelektualnej jednego z największych żyjących hiszpańskich filozofów i eseistów, którego polscy czytelnicy znają z tłumaczeń trzech jego książek: *Dziennik Hioba*, *Proste pytania* oraz *Etyka dla syna*. Z naukowych opracowań dotyczących poglądów Savatera znane mi są natomiast jedynie prace wybitnego znawcy filozofii hiszpańskiej i południowoamerykańskiej – Eugeniusza Górskiego, w tym rozdział poświęcony refleksji Fernando Savatera w ostatniej książce tego przedwcześnie zmarłego, polskiego uczonego, zatytułowanej *Idea Europy i myśl współczesna w Hiszpanii*.

Fernando Savater nie jest więc obcy polskim miłośnikom literatury, która sięga do najbardziej elementarnych pytań i problemów ludzkiej egzystencji, ale dopiero książka Marty Nogueroles Jové może dać nam pojęcie o skali dorobku intelektualnego tego hiszpańskiego myśliciela. Bibliografia prac Savatera (97 pozycji książkowych bez tekstów redagowanych czy współredagowanych) i tych, które dotyczą jego twórczości zajmuje 83 strony, co da się porównać chyba jedynie ze spuścizną pozostawioną Hiszpanom przez José Ortegę y Gassetę i Miguela de Unamuno. Dodajmy tylko, że do wymienionej już liczby 97 napisanych książ-

zek należy dodać 52 rozdziały w pracach zbiorowych, bo zagłębianie się w liczbę artykułów i tytuły czasopism, w których zostały opublikowane (dużą ich część stanowią teksty ukazujące się regularnie w „El País”) przekraczałyby już ramy niniejszej recenzji.

Oprócz dodatku bibliograficznego i wstępu, którego autorem jest sam Fernando Savater, książka składa się z sześciu rozdziałów podzielonych na dwie części. Odbiciem tytułu części pierwszej (*Bases del formación del pensamiento savateriano*) jest w zasadzie jedynie jej rozdział trzeci, w którym autorka analizuje uwarunkowania literackie i filozoficzne (w tym osobno wpływy myślicieli hiszpańskich oraz te, które pochodzą od intelektualistów południowoamerykańskich) mające wpływ na kształtowanie się myśli savateriańskiej. Rozdział pierwszy (*Biografía intelectual*) to stosunkowo krótka, gdyż zawarta tylko na 15 stronach, intelektualna biografia urodzonego w roku 1947 w San Sebastián bohatera. Autorka wykorzystuje tu autobiograficzny tekst Savatera *Mira por dónde* oraz opublikowane w roku 1970 jego pierwsze dzieło *Nihilismo y acción*. Rozdział kończy zestawienie doktoratów *honoris causa* oraz licznych nagród i odznaczeń przyznanych hiszpańskiemu filozofowi. Także stosunkowo krótki rozdział drugi (*El 68: una generación singular*) poświęcony jest wpływowi na kształtowanie się myśli Savatera szczególnej atmosfery końca lat 60. i początku lat 70., kiedy to na terenie Hiszpanii dało się zauważyć silne ożywienie kulturalne będące kontrreakcją na ograniczenia z czasów frankistowskiej dyktatury. Jednym z przejawów tego ożywienia był rozwój myśli filozoficznej pozostającej pod silnym wpływem prądów intelektualnych pochodzących z innych krajów, które spowodowały przełamanie monopolu tradycyjnej scholastyki wykładanej na uniwersytetach w epoce Franco. „To właśnie ta atmosfera kulturalna i filozoficzna stanowiła pożywkę, na której ukształtowała się grupa Młodych Filozofów (*Filósofos jóvenes*), do której w czasach swojej młodości należał Savater. Grupa ta charakteryzowała się [...] swoimi rozłamowymi postawami, lewicowymi sympatiami, zerwaniem z hiszpańską tradycją i identyfikowaniem się z ideami maja '68” (s. 39–40). Jak już wspomniałem, rozdział trzeci (*Las fuentes del pensamiento de Savater*) omawia źródła kształtujące koncepcje jednego z najbardziej popularnych myślicieli współczesnej Hiszpanii, źródła, które odznaczały się dużą różnorodnością, gdyż obok prądów filozoficznych obejmowały także literaturę piękną, nie wyłączając z niej nawet powieści przygodowych.

Na s. 47 możemy przeczytać wyznanie samego bohatera książki, które miłośnikom dominującego w Hiszpanii sposobu uprawiania filozofii tłumaczy jej niepowtarzalny urok i specyficzny charakter, tak różny od tego, jaki możemy spotkać w krajach anglosaskich czy niemieckojęzycznych (aczkolwiek niektórzy jej przedstawiciele zaprzeczają, że istnieje coś takiego jak „duch filozofii hiszpańskiej”): „Moja formacja jest bardziej literacka i w dużej części, aczkolwiek o wiele mniej, niż bym tego pragnął, klasyczna. Nie posiadam jakiegś specjalnej wiedzy

naukowej i dlatego też czuję się bardziej pewny na obszarze studiów klasycznych i literatury aniżeli na jakimkolwiek innym”. Rozdział ten w moim odczuciu posiada wagę szczególną, gdyż mamy w nim okazję prześledzić rozwój intelektualny wybitnego intelektualisty, począwszy od okresu wczesnego dzieciństwa – kiedy to, jako ciekawy świata chłopak, zaczytywał się w powieściach Wellsa, Londona, Agaty Christie, Verne’a czy Edgara Allana Poe – po okres wczesnej i bardziej dojrzałej młodości, kiedy sięgał już po autorów trudniejszych – pojawiają się tu nazwiska Goethego, Melville’a, Borgesa, Nabokova, Dostojewskiego. Nie zachwycał się specjalnie, tak jak inni przedstawiciele jego pokolenia, pismami Che Guevara i Mao, ale czytał Bertranda Russella, Nietzschego i Schopenhauera. W jego pierwszych pismach nie sposób też nie zauważyć dużego wpływu Szkoły Frankfurckiej: Fromma, Marcuse’a, Horkheimera, a przede wszystkim Adorno. Savater jest także wielkim admiratorem filozofii francuskiej – Foucaulta, Deleuze’a, Bataille’a. W pierwszych jego pracach, datowanych na początek lat 80., najbardziej widoczne są jednak wpływy Nietzschego i Ciorana. Nietzsche pozostanie zresztą jego ulubionym myślicielem w ciągu najbliższych kilkudziesięciu lat, z tym że w latach 80. znamienne będzie dla Savatera powrót do klasyków, przede wszystkim Arystotelesa i Spinozy, a w latach 90. jednym z jego duchowych przewodników stanie się Wolter. Jeśli chodzi o wpływ pisarzy i myślicieli z kręgu języka hiszpańskiego, to pojawiają się tu postacie należące do klasyki tego obszaru kulturowego: Ortega, Unamuno, Zambrano, Borges, Paz, Llosa.

Rozdziały części drugiej książki Marty Nogueroles Jové (*Etapas de su evolución filosófica*) poświęcone są konkretnym okresom rozwoju myśli filozoficznej Savatera i siłą rzeczy ułożone są w porządku chronologicznym. W rozdziale pierwszym (*El periodo hipercrítico 1970–1980*) znajdziemy zatem opis okresu buntu bohatera przeciwko oficjalnie obowiązującej na hiszpańskich uniwersytetach scholastyce. Ponieważ w świecie intelektu, podobnie jak w przyrodniczym, każda akcja wywołuje reakcję, trudno się zatem dziwić, że reakcją na metody studiowania tradycji filozoficznej, które wymagały zezwolenia po to, by sięgnąć po zakazaną *Rozprawę o metodzie* Kartezjusza czy *Etykę* Spinozy, były takie dzieła Savatera, jak *Nihilizm i działanie*, *Filozofia oceniana* czy *Filozofia jako pragnienie rewolucji*. W recenzji wymieniam jedynie niektóre pozycje, w książce znajdziemy natomiast nie tylko tytuły, ale mniej lub bardziej obszerny opis każdego z dzieł, co stanowi niezaprzeczalną jej zaletę jako wstępnego studium filozofii myśliciela piszącego tak wiele, jak jej bohater. Przy okazji charakterystyki poszczególnych dzieł zapoznajemy się tu zatem z wkładem Savatera w walkę z racjonalizmem traktowanym jako jedyna metoda poznania; z jego postulatem filozofii krytycznej, która musi skończyć z pełnieniem roli usługowej polegającej na uzasadnianiu i wspieraniu oficjalnie uznanych przez państwo wartości; z propozycją stworzenia filozofii o charakterze ludycznym, która „dowartościowuje przypadek, humor, ironię i grę jako w pełni wartościowe formy ekspresji filozo-

ficznej” (s. 117); czy wreszcie z wprowadzeniem narracji jako uprawiania filozoficznej refleksji. Druga połowa lat 70. w filozofii Savatera zdominowana jest przez zainteresowania aktualną sytuacją polityczną. „Nasz autor pozostawia na boku swoją krytykę filozofii akademickiej i koncentruje swoje wysiłki na bezlitosnej krytyce życia politycznego z perspektywy anarchistycznej” (s. 128). Jego podstawowym założeniem jest teza, że tak naprawdę partie polityczne, bez względu na wyznawaną ideologię, głoszą to samo, gdyż ich podstawowym zadaniem jest utrzymanie państwa i aparatu administracyjnego, który zapewnia im możliwość walki o władzę i jej sprawowanie, przy czym zarzuty te dotyczą w sposób oczywisty także systemu demokratycznego. Jedyne wyjście, jakie głosi w tym okresie Savater, jest totalna rewolucja, która nie będzie tylko zmianą porządku politycznego, ale będzie ruchem, który skończy definitywnie z istnieniem Państwa i zakończy tym samym proces tworzenia się Historii.

W rozdziale drugim tej części (*El compromiso con las libertades democráticas y la ética trágica*) przedmiotem analizy Marty Nogueroles Jové są najważniejsze wątki myśli Savatera poruszane przezeń w latach 80., a konkretnie w latach 1981–1987. Okres ten, zwany często przez historyków „dekadą niezwykłą” (*década prodigiosa*), to ostateczne zerwanie z frankizmem, zwycięstwo w życiu politycznym Hiszpanii struktur demokratycznych, niezwykle dynamiczny rozwój kultury (widoczny chociażby w masowym wzroście czytelnictwa) oraz rewolucja obyczajowa. Savater w tym czasie, podobnie jak wielu hiszpańskich intelektualistów, porzuca swoją apolityczną (lub raczej antypolityczną) postawę na rzecz kompromisu związanego z istnieniem struktur demokratycznych. Na zmianę nastawienia miała tu niewątpliwie wpływ nieudana próba zamachu stanu na początku roku 1981. Teraz już w ruchach lewicowych będzie dostrzegał drogę, po której Hiszpania może dojść do ukształtowania sprawiedliwego społecznego ustroju. Od tego właśnie okresu datuje się wzrost znaczenia hiszpańskiego filozofa jako medialnego obrońcy struktur demokratycznych, występującego jednocześnie zdecydowanie w debatach publicznych i w artykułach prasowych przeciwko pozostałościom systemu totalitarnego, takim jak chociażby wojskowy pretorianizm czy stosowanie tortur podczas policyjnych przesłuchań. Z dawnych, anarchistycznych ideałów pozostaje Savaterowi niechęć wobec wszelkich ingerencji państwa w sprawy prywatne obywateli, chodzi tu głównie o swobodną możliwość spożywania wszelkich substancji psychodelicznych. Jak pisze Nogueroles, „w tym względzie należy odnotować wpływ, jaki wywarł nasz bohater – podobnie jak wielu innych w tym czasie – na [rozwój – K. P.] kultury psychodelicznej” (s. 200).

W ostatnim rozdziale książki Marty Nogueroles Jové (*La reivindicación del humanismo ilustrado*) czytelnik zapoznaje się z aktywnością intelektualną jej bohatera w ostatniej dekadzie ubiegłego wieku. Lata 1988–2000 to okres ostatecznego pogodzenia się Savatera z faktem, że ustrój demokratyczny jest jedyną realną i optymalną formą organizacji życia społecznego, „niekwestionowaną

poważnie przez nikogo, a przyjętą przez jednych z entuzjazmem, przez innych z rezygnacją”. Sam zapewne zalicza siebie do drugiej grupy, gdyż jako dawny zwolennik anarchizmu jest szczególnie wyczulony na wszelkie nieprawidłowości, których i w systemach demokratycznych trudno jest uniknąć, a na których czele stoi korupcja i demagogia, nie mówiąc już o tym, że w samej Hiszpanii rozwój swobód demokratycznych spowodował, począwszy od końca lat 80., rozwój baskijskiego nacjonalizmu. Dużo uwagi poświęca w tym czasie obronie wartości oświeceniowych przeciwko wystąpieniom postmodernistów.

Savater, w tym ostatnim okresie, gorąco domaga się powrotu do wartości oświeceniowych, opartych na obronie wolności, tolerancji i racjonalności. Jak sam wyznaje, jego szacunek dla modelu oświeceniowego jest konsekwencją życia pod presją nacjonalistycznej, klerykalnej, obłudnej, antyliberalnej i antysocjalistycznej dyktatury generalissimusa Franco. To właśnie ta życiowa okoliczność przekonała go do zalet wartości przeciwnych, czyli do systemu republikańskiego, dla którego charakterystyczna jest wolność, uczestnictwo, laickość, uniwersalizm i internacjonalizm (s. 262).

Duch osiemnastowiecznego oświecenia, mający zresztą wcześniejszych swoich prekursorów, takich jak chociażby Spinoza, nie wygasł na początku wieku XIX i nie jest wcale modelem myślenia o wartości tylko historycznej, ale stanowi jedyne skuteczne rozwiązanie problemów współczesnego społeczeństwa.

Znaczenie książki Marty Nogueroles Jové jest przede wszystkim pochodną znaczenia jej bohatera, należącego do najbardziej wpływowych intelektualistów hiszpańskiego obszaru językowego. Niemniej precyzja wywodu, przejrzystość, piękny i prosty język (tutaj autorka miała zadanie ułatwione, gdyż język Savatera także jest daleki od wszelkich barokowych ozdobników) powodują, że recenzowana książka jest chyba najlepszym ze znanych mi wstępów do studiów nad niezwykle rozległym i różnorodnym dorobkiem hiszpańskiego filozofa.